

Tussen nu en dan

Op zoek naar de collectieve missie van de ruimtelijke ordening

Binnen de Nederlandse ruimtelijke ordening wil iedereen zijn zegje doen. Ruimtelijke kwesties worden dan ook geboren uit persoonlijke behoeften en belangen. Collectieve opdrachten of doelen, die het hele land aan gaan, lijken te ontbreken. Aan de hand van het verleden, het heden en de toekomst gaan TOPOS-redacteuren Mark Hendriks en Marc Nolden op zoek naar de collectieve missie.

Mark Hendriks & Marc Nolden

mark.hendriks@wur.nl

marc.nolden@wur.nl

Stelt u zich eens voor. Op een mooie nazomeravond in 2053 zendt het NOS-journaal een extra nieuwsbericht uit. De nieuwslezer vermeldt met een strak gezicht dat onderzoekers van het KNMI hebben vastgesteld dat binnen een half jaar een groot deel van Nederland als gevolg van extreme stijging van de zeespiegel onder water komt te staan. Dit komt door een plotse opwarming van het water in de Stille Oceaan voor de kust van Zuid-Amerika. Dit verschijnsel, El Niño genoemd, kan het klimaat tot op duizend kilometer afstand langdurig beïnvloeden en vormt zo een gevaar voor Nederland.

Maar, zegt de nieuwslezer iets opgewekter, een dergelijke ramp is te voorkomen. Als we samen de handen uit de mouwen steken, is herhaling van de watersnoodramp in 1953 te voorkomen. Civiel technici, architecten, planologen, hydrologen en landschappers hebben razendsnel een plan van aanpak opgesteld. Met grootschalige en ingrijpende maatregelen kunnen we het water keren en het land behoeden voor een ramp.

Een dergelijke situatie zet de ruimtelijke ordening voor een duidelijke en collectieve missie. Een missie die bestaat uit heldere motieven en voortkomt uit een noodzaak tot handelen, namelijk het voorkomen van een overstroming. Maar is een missie, waarbij burgers hun individuele belangen opzij moeten zetten, nog wel te voltooien? Kunnen experts maatregelen ter bescherming van het land nog wel verantwoorden naar het volk? Guus Borger, hoogleraar Historische Geografie aan de Universiteit van Amsterdam, zegt het als volgt: "Het onderkennen van een gevaar door de deskundigen betekent niet dat er ook meteen een maatschappelijk en politiek draagvlak is voor het nemen van de vereiste maatregelen."¹

Consumptie maatschappij

Binnen de ruimtelijke ordening lijkt een nationaal doel, het landsbelang, ver te zoeken. Vele ruimtelijke ingrepen worden openlijk in twijfel getrokken door 'mondige burgers', die zich verenigen in tientallen belangengroepen, zoals buurtverenigingen,

economische raden, ouderenbonden, kerkelijke besturen en gebundelde milieuorganisaties en die overal over mee wensen te praten. Ruimtelijke plannen dienen bijna nooit het collectief, zeker niet een collectief dat is versplinterd in tientallen deeltjes. De Nederlandse samenleving wordt door velen gezien als een consumptie maatschappij. Mensen willen in alles op hun wenken bediend worden. De klant is koning, niet alleen in de supermarkt, de elektronicazaak of de kledingwinkel, maar ook binnen de ruimtelijke ordening. Iedere belangengroep, ieder individu wil iets van haar wensen terug zien in het landschap. Natuurlijke landschappen worden als een schilderachtig plaatje in vakantiebrochures aan recreanten verkocht. De villa aan de bosrand is alleen prachtig voor de rijke vastgoedmagnaat die het bewoont. Een willekeurige stadswijk is alleen interessant en bruikbaar voor de bewoners ervan. En de aanleg van een extra tangent op een bestaand stedelijk ontsluitingssysteem heeft voordelen voor enkel afgelegen bedrijven. Natuurlijk is het een groot goed dat iedereen de mogelijkheid heeft zijn wensen kenbaar te maken en dat er zelfs naar geluisterd wordt. Maar het gevaar bestaat dat mensen totaal niet meer geraakt worden door collectieve en maatschappelijke gebeurtenissen. De persoonlijke zeggenschap en het eigenbelang dwingen voorrang af op de groepsgedachte.

Geen duidelijke noodzaak

Dit zien we terug in de actuele thema's van de ruimtelijke ordening. De ruimtelijke onderwerpen van vandaag betreffen slechts een deel van de bevolking. Kwesties als landelijk wonen, nieuwe natuur, het oplossen van het fileprobleem, de aanleg van de hogesnelheidslijn (HSL) en de Betuweroute, de esthetische discussie rondom VINEX-wijken. Binnen deze kwesties staan een aantal partijen tegenover elkaar, terwijl de rest van Nederland het niet interesseert of er geen weet van heeft. Het ontbreekt deze thema's aan een collectief doel. De kwesties spelen zeker een rol in de zoektocht naar een juiste inrichting en een evenwichtig gebruik van de

ruimte, maar ze komen voort uit individuele en sectorale wensen en belangen, zoals economische groei, bereikbaar zijn, het verlangen naar groen en zelfs prestige. Dit soort motieven missen een duidelijke noodzaak. Het zijn individuele beweegredenen van enkel een groep mensen, terwijl andere groepen vragen stellen. 'Waarom moeten we in Nederland nieuwe natuur creëren?', 'is niets belangrijker dan het oplossen van files?', 'zijn de Betuweroute en de HSL echt nodig?', 'moet de economie per sé elk jaar groeien?', 'waarom zeggen mensen dat Nederland lelijk is?'

Kwesties die een collectief belang lijken te verdedigen, zoals milieu- en watervraagstukken, blijven in de schaduw omdat het niemand raakt. De goedbedoelde humoristische televisiespotjes van weerman Peter Timoffeef zorgen meer voor vermaak, dan dat ze oprechte verontrusting bij de Nederlandse kijkers oproepen. Pas als het eigen wenspatroon in het geding komt, komen mensen in actie, waardoor wateroplossingen, zoals aangedragen in het veelomvattende plan Ruimte voor de Rivier, eerder een opeenstapeling van individuele beslissingen lijken te worden dan een heroïsche daad in het landsbelang.

Het moge duidelijk zijn. De hedendaagse ruimtelijke ordening gaat voornamelijk over het oplossen van gefragmenteerde missies. Een collectieve missie, zoekend naar de juiste koers voor het land, ontbreekt.

Offer

Hoe anders was het in vervlogen tijden. Qua thematiek verschilt die tijd niet zozeer van nu. Zaken als verstedelijking, natuurbehoud, duurzaamheid, cultuurhistorie, economische bereikbaarheid en schoonheid spelen sinds jaar en dag een rol in de ruimtelijke ordening. Per tijdvak verschilt echter het gewicht en de invulling van ieder aspect. Daardoor zijn verschillende periodes van elkaar te onderscheiden.

Maar er zijn zeker verschillen tussen de huidige ruimtelijke ordening en het verleden. Zo waren de burgers vroeger niet zo mondig als nu. Ten eerste was de informatievoorziening nog niet sterk ontwikkeld. Ten tweede hadden burgers minder

Oterdum: Monument voor het verdwenen dorp Oterdum. Op de achtergrond de industrie van Delfzijl

behoefte aan inspraak. Bij problemen vertrouwden de mensen blind op experts als technici en bewindslieden. Mensen hadden zelf genoeg zorgen en waren blij dat ingenieurs ruimtelijke problemen oplosten. Het lijkt of de mensen vroeger meer respect hadden voor beslissingen van overheid en experts. Tekenend hiervoor is het verhaal van het Groningse dorp Oterdum, nabij Delfzijl.

In de jaren vijftig besluit de regering industrie beter over Nederland te verspreiden. De Randstad raakte overvol en het noorden liep langzaam leeg. De afgelegen stad Delfzijl sprong hier gretig op in en maakte als aangewezen industrialisatiekern plannen voor nieuwe industriegebieden. Een van de gevolgen was dat complete dorpen in de omgeving moesten wijken. Zo ook het dijkdorp Oterdum. De bewoners werden allen benaderd met een zak geld. Zonder te morren vertrokken de Oterdummers uit hun geliefde dorp. En ook de gemeenteraad begreep dat deze maatregel nodig was. Immers, het was een offer voor werkgelegenheid en welvaart. Een dergelijk scenario is tegenwoordig ondenkbaar.

Een ander verschil is de aard van sommige ruimtelijke problemen. Vanaf de zeventiende eeuw zijn regelmatig ruimtelijke

kwesties te onderscheiden die een duidelijk nationaal belang dienden. Ze ontstonden uit noodzaak en hadden heldere motieven. Zo helder dat een groot deel van het volk achter de te nemen maatregelen stond.

Als we de ruimtelijke problemen van toen vergelijken met die van nu, dan duidt dat op een inflatie van problemen. Problemen uit vroegere tijden zijn van een andere orde dan de huidige ruimtelijke problematiek. Niet dat de huidige thema's onzinnig zijn, integendeel. Maar het gaat goed met Nederland, zo goed dat problemen niet meer uit pure noodzaak of overlevingsdrang ontstaan. Prioriteiten in de ruimtelijke ordening zijn op een ander niveau komen te liggen.

Dit is te illustreren met enkele historische ontwikkelingen. Steden gingen op een gegeven moment nieuwe wijken bouwen, omdat bestaande wijken uitpuilden. De volkshuisvesting was zo erbarmelijk, dat nieuwe woningen noodzakelijk waren. Het nut voor Nederland van de vele inpolderingen tijdens de Wederopbouw is ontegenzeggelijk. Het creëerde grond waarop voedsel voor het hongerige Nederlandse volk, dat snel in aantal toenam, verbouwd kon worden. Deze periode werd gekenmerkt door een grote eensgezindheid om als overheid het Nederlandse volk na de

Luchtfoto schiphol: Schiphol: toekomstig retentiegebied?

'Mondige burgers' tijdens een demonstratie op de Dam

oorlogsjaren weer een woning en een baan te kunnen bieden. En het doel van de aanleg van de Deltawerken was duidelijk: geen herhaling van de watersnoodramp uit 1953 en het zeker stellen van een water-vrij Nederland. Deze gedachte werd gesteund door duizenden meelevende mensen die bij het verdere verloop betrokken waren.

De eensgezindheid en het besef van de kracht van een collectieve gedachte leidde tot adequate oplossingen van dergelijke problemen. Oplossingen die veelal efficiënt, daadkrachtig en uniform waren.

Verzuiling

Maar wat als we straks te maken krijgen met het journaalbericht op die mooie nazomeravond in 2053? Kunnen we dan met ons allen het collectieve belang voorrang geven? We staan dan voor een grootse uitdaging: een probleem, dat vergelijkbaar is met kwesties uit het verleden, het hoofd bieden met de kritische burgers van nu. Er ligt een plan. Experts hebben het allemaal uitgezocht. In de Waddenzee en voor de Noordzeekust worden golfbrekers gestort. De duinstrook van Zeeland tot Den Helder wordt versterkt met beton en zand. Schiphol en enkele delen van Noord- en Zuid-Holland fungeren als retentiegebied en worden onder water gezet. De Afsluitdijk wordt afgebroken zodat het IJsselmeer en het Markermeer, waarlangs de dijken zijn opgehoogd het aanstormende, zoute water kunnen opvangen. Hierbij zullen de Flevopolders het onderspit delven, zodat de voormalige Zuiderzee haar zeebodem weer toeigent. Friesland met zijn zoete meren is genood-

zaakt om het zeewater op te vangen om het overgrote deel van Nederland droog te houden. Het oosten van het land moet zich voorbereiden op de komst van mensen en bedrijven die hun heil zoeken in het hogere Nederland.

Het zal geen gemakkelijke opgave worden om alle neuzen dezelfde kant op te krijgen en deze maatregelen door te voeren. Het ontstaan van verschillende belangengroepen gaat onverminderd door. Er wordt wel gesproken over een nieuw soort verzui-ling. Ieder belang, hoe klein ook, wordt ver tegenwoordigd door een groepering. Zelfs binnen traditionele bewegingen als de natuur- en milieubescherming, landbouworganisaties, waterclubs en erfgoedorganisaties treedt versnippering op. De landelijke collectiviteit raakt meer en meer gefragmenteerd. Schema 1 maakt dit duidelijk. Nederland bevindt zich in fase vier, maar is hard op weg naar fase vijf.

Protest

De kans is groot dat individuen en belangengroepen de maatregelen om Nederland voor te bereiden op een overstroming zullen tegenwerken. Een voorbeeld hiervan zijn natuur- en milieuoorganisaties die zich zorgen maken over de Waddenzee en het duinlandschap. Deze partijen zien de mogelijke verandering van de zee- en golfbrekers als een direct gevaar. Het beïnvloedt de typerende milieukwaliteiten en het verdwijnen van zeldzame diersoorten als de zeehond. De versterking van de duinstrook heeft negatieve gevolgen voor de ecologie. Voor natuurdubs voldoende aanleiding tot commotie en verzet. Het gegeven dat de Oostvaarders-

plassen zullen verzilten door de inlaat van zeewater in de 'retro'-Zuiderzee, zal diverse natuurbeschermingsgroepen in het verkeerde keelgat schieten. Dit 'nieuwe' natuurgebied zal totaal veranderen.

Ook een gedreven projectontwikkelaar, die al jaren zijn zinnen heeft gezet op de winstmakende realisatie van woongebieden in het de uiterwaard, zal niet snel uit het veld te slaan zijn. Hij wil toch zijn droom verwezenlijken en bouwt stug door in een mogelijk retentiegebied. Economische partijen zullen protesteren wanneer een groot deel van het infrastructurele netwerk plat wordt gelegd, hun inkomsten komen in het geding.

En is Oost-Nederland eigenlijk wel bereid om mensen en bedrijven op te vangen. De karakteristieke, open landschappen moeten worden omgevormd tot stedelijke gebieden. In een maximale vorm van volkshuisvesting, waarbij elke hectare efficiënt gebruikt wordt.

En dan is er nog het onvermijdelijke tegenstribbelen van een provincie als Friesland, die een groot deel van zijn inkomsten ziet dalen wanneer de Friese meren niet meer aantrekkelijk zijn voor watersporters. De intieme rustieke meren zullen een ingrijpende metamorfose ondergaan en veranderen in weidse, brakke wateren.

De weg naar collectiviteit is lang. Op de pijl in schema 1 staan we nog maar aan het begin van de terugweg. Nu is dit nog niet erg. De ruimtelijke ordening vraagt de mensen niet om schouder aan schouder een missie te voltooien.

Maar als bovengenoemd scenario waarheid wordt, zal Nederland toch de rijken moeten

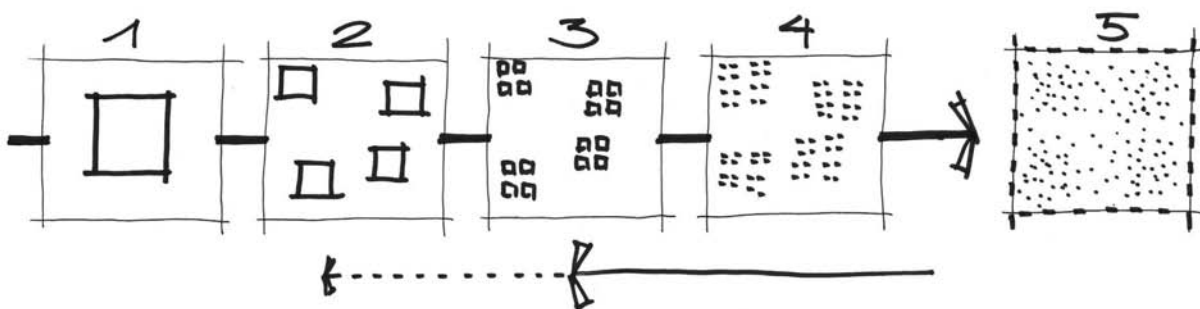
sluiten. De lat hiervoor ligt hoog. De te nemen ruimtelijke maatregelen zullen in verschillende hoeken op weerstand stuiten. Misschien is fase één te hoog gegrepen en moeten we streven naar fase twee of slechts drie. Het is afhankelijk van hoeveel mensen kunnen missen ten bate van het collectief belang. Als we hier als Nederland op tijd van bewust zijn, is er een kans.

Noot

1. Nieuwskrant; een uitgave van C.M. Kan-Instituut voor onderwijs in de geografie, Planologie en Internationale ontwikkelingsstudies, onderdeel van UvA; editie najaar 2004; titel artikel: "Nederland: geen zee te hoog?"

Summary

As we are all living very individualistic these times in the Netherlands, our reactionary was wondering if we would still be able to handle big questions. By example, what will happen when half of the Netherlands will disappear under sea? The so called collective issue is far away. Before such a scenario happens, we should be realising this and we must be willing to give up some things so we can manage a big spatial change.

Schema 1: de voortgaande fragmentatie van de collectiviteit. Van fase 1 tot fase 5.